

AZ EGYETEM VÁLSÁGA VAGY AZ AKTÍV KISEBBSÉG FORRADALMA

BALINT ISTVÁN

A világ közvéleményét már hónapok óta úgyszólván szakadatlanul foglalkoztatják a diákmegmozdulások. Kelet- és Nyugat-Európában, de Európán kívül is messzeható események elindítója volt az ifjúság, első-sorban az egyetemisták elégedetlenségének kirobbanása. Csehszlovákiában elindította a demokratizálódás folyamatát, és az ország új úton indult el. Lengyelországban mély válság kezdődött, s a kibontakozás és a helyzet további alakulása még mindig nem elég világos. Nálunk ez a mozgalom a gyakorlat kritikai felülvizsgálásához vezetett, ahhoz a törekvéshez, hogy a tudatos erők nagy erőfeszítésével az elveket összhangba hozzuk a mindennapi élettel, ott is, ahol az utóbbi évek során úr támadt az elvek és a gyakorlat között. Kelet-Európában tehát az egyetemisták megmozdulása ilyen vagy olyan formában a szocializmus továbbfejlődéséhez, gazdagodásához vezetett. Nyugat-Európában, a fejlett kapitalista államokban, persze más lefolyású és hatású volt. Nyugat-Németországban felszínre hozta a fasizmus maradványainak árnyékában élő kapitalizmus minden ellentmondását. Franciaországban majdnem forradalmat váltott ki. Újabban a megmozdulások súlypontja a fejletlen latin-amerikai országokba tevődött át, ott teremtett forradalmi helyzetet. Biztos, hogy a mozgalomnak nincs vége, lehet, hogy a nyár szünetet hoz, de nem tér vissza a sokak által visszasírt korszak, amikor a diákok csak tanultak.

Mi indította el az egész világon átcsapó mozgalmat? Mik a hajtóerői? Honnan, hogyan, miként lett az egyetemi ifjúság egyszerre a forradalmi továbbfejlődés mozgatóereje? Nem olyan egyszerű megadni a választ ezekre a kérdésekre. A társadalmi fejlődés nem egy kérdés szorul felülvizsgálásra. Ezen a helyen a francia események tapasztalatai alapján csak néhány mozzanatra mutatnánk rá. Megpróbálunk szembeállítani két ellentétes tételt. Az egyik szerint az egyetemista mozgólódásoknak egyetlen magyarázata van — a messzi múltban kialakult egyetemi oktatás rendszere súlyos válságba került. Ezt a válságot érzik az egyetemisták, és a válságból táplálkozó elégedetlenségük ölti a társadalommal való szembefordulás, a forradalmi változások követelésének formáját. A másik szerint nem pusztán az egyetem válságáról van szó, hanem arról, hogy a társadalom válságából táplálkozó elégedetlenség kedvező talajra talált az egyetemistáknál, és azok tulajdonképpen az aktív kisebbség szerepét játsszák a ma és holnap forradalmában, amikor a forradalom egyéb erői elsatnyultak. A két tétel szembeállítása után megpróbálunk néhány következtetést levonni.

1.

Az első tétel szerint az egyetemista megmozdulások nem mutatnak és nem jelentenek semmi mást, mint hogy az egyetem válságba jutott. Egyik változatában ez a tétel azt mondja, hogy az egyetemistákat csakis az egyetemen uralkodó helyzet szorongatja, az egész rendszer ellentétbe kerülése a megváltozott világgal, ez az elégedetlenség legfőbb forrása, ez a lényeg. Az, hogy az elégedetlenség milyen tekintélyek és hatalmak elleni rohamozás formáját ölti, mennyire vannak tudatában, hogy csak az egyetemi rendszerben van a hiba, vagy pedig többé-kevésbé az egész társadalmat teszik felelőssé, már a lényeg megjelenési formája, ami országonként eltérő is lehet. A tétel másik változata szerint az egyetem válsága a lényeg, de ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy társadalmi forradalomról van szó. Minden forradalomnak van ugyanis egy központi problémája, amely összefogja a sok problémát és elindítja a gyökeres átalakulás folyamatát. A nagy francia forradalomban a pénzügyi válság, a nagy októberi forradalomban a háború volt a központi probléma, most az egyetem válsága. A két változat között még több alfaj is létezhet, a lényeg azonban mindig ugyanaz: nem jelentkezett egy új forradalmi ideológia, nem lépett új forradalmi erő a régiéik helyébe, hanem az egyetem válsága megmozgatta az ifjúságot, ez a mozgolódás megfelelő feltételek között legfeljebb szélesebb társadalmi mozgások elindítója lehet, mint ahogyan a nagy francia forradalomban a pénzügyi válság, októberben a háború is sok mindent megmozgatott.

Tagadhatatlan, hogy az egyetem válsága fontos szerepet játszott a franciaországi eseményekben. Az első diáktüntetések a szűkebben vett egyetemista problémák megoldására irányultak — attól kezdve, hogy az internátusokban női látogatókat is fogadhassanak, egészen az oktatási rendszer megváltoztatásáig. A rendőrség közbelépésére lett a vitákból barikádharc, sőt ez a durva közbelépés döntő szerephez jutott abban is, hogy a közvélemény figyelme a diákok felé fordult, innen már csak egy lépés hiányzott, hogy a munkásifjúság közvetítésével a munkások vegyék át a stafétát. Még a legforradalmibb napokban is a diákok elégedetlenségének éle az egyetemi tabuk és tekintélyek ellen irányult. Az igazi nagy forradalom számukra nem is az volt, hogy barikádokat emeltek az utcákon. (Lehet, hogy van némi igazság abban, amit a KP vezetői mondtak — diákos csíny volt az egész, a burzsoá fiókák tudták, hogy mögöttük állnak az apák, a rendőrök tudták, hogy talán holnap azokból lesz a belügyminiszter, bezzeg ha munkások álltak volna a barikád másik oldalán, már első nap a halottak tömege maradt volna az összecsapás színhelyén, így az egész „májusi forradalomnak” csak négy halottja volt, abból is kettő a gyárak körüli összecsapásban vesztette életét.) Az igazi forradalom az volt, hogy vitatkozni, különféle „művész” együtteseket hallgatni vagy éppen csókolózni beültek a Sorbonne nagy amphiteátrumába, oda, ahol a legmerevebb és legünnepélyesebb formák tiszteletben tartásával is csak rendkívül ünnepélyes alkalmakkor léphettek be. És a májusi forradalom legtipikusabb, legkifejezőbb jelszava is az egyetemek megszentelt tabui, évszázados szabályai és tilalmai ellen irányult. „Tilos megtiltani” — hirdette a felirat a Sorbonne-on.

Ezt a tételt támasztja alá az is, hogy a forradalmi lendület első

lanyhulása után — mihelyt De Gaulle második beszéde, a parlament feloszlata nyilvánvalóvá tette, hogy társadalmi átalakulás nem lesz —, éppúgy, mint ahogy a munkások egyszerre feladtak minden „politikát” és visszakanyarodtak a gazdasági követelésekhez, ugyanúgy az egyetemisták is kiadták a jelszót: foglalkozzunk mi azzal, ami a mi dolgunk, az oktatási rendszer megreformálásával. A mozgalom a tárgyalások szakaszába lépett. A tárgyalások érdekében az egyetemisták maguk vállalkoztak a Sorbonne „megtisztítására” — ekkor úzták ki a katanagaiakat. A forradalmi lendület magától elhalt. A Sorbonne rendőri megszállása már csak 1500—2000 fiatal tudott kivinni az utcára.

Az egyetem válsága tehát mindenképpen az események jelentős tényezője volt, ha nem is volt egyetlen mozgatóereje, lényeges alkotórésze lett az elégedetlenségnek, és az egyetemisták többsége nem is akart mást, mint az oktatás megreformálását, a vitákban ez volt a konkrét mozzanat, míg a társadalom átalakulásáról elég elvontan vitatkoztak. Ezért mindenestre utalni kell erre a válságra is.

Mi idézte elő? Azok az elemzések, amelyeket maguk a franciák készítettek, három okra utalnak. Az egyetemisták száma az utóbbi években rohamosan megnőtt. A tantermek, laboratóriumok és a tanárok száma viszont alig változott, s ez a körülmény túlsúlyfoltta tette az egyetemeket, nehézkessé az oktatást. A másik ok az, hogy az oktatási rendszer valamikor Napóleon korában alakult ki. Azóta a világ nagyot változott, mélyreható strukturális átalakuláson ment át, az egyetem viszont nem alkalmazkodott ezekhez a változásokhoz, nem a megváltozott világ számára képez ki kádereket, és nem a megváltozott világ támasztotta követelményeknek megfelelően. S végül a harmadik ok: az egész oktatási rendszer merevvé vált, valami ősi, feudális viszony van még a tanárok és a diákok között, ami az öngazgatás követelését sugallta az egyetemistáknak.

Hogyan képzelték el a diákok a válság megoldását? A követeléseknek három sarkalatos pontja volt: az egyetemek autonómiája, az öngazgatás bevezetése, és az oktatási rendszer megreformálása. Ime néhány elképzelés az öngazgatásról. A jogi és közgazdaságtani egyetem diákjainak javaslata szerint az egyetem ügyeit a közgyűlés irányítja, amelyben egyforma arányban vannak képviselve a tanárok és a diákok. A tanárok közül 12/20 tanár, 5/20 docens és 3/20 asszisztens. Az egyetemista képviselőket a közgyűlésbe általános, titkos szavazással kell választani. Ez a közgyűlés igazgatná az egyetem ügyeit, azzal, hogy a tanárok és az egyetemisták részlege külön is gyűlésezhet. Az igazgatóságot is a közgyűlés választja, abba két tanár, egy docens, egy asszisztens és négy diák kerülne. A lille-i tudományegyetem diákjainak javaslata még részletesebben kidolgozta ezt az elképzelést. Eszerint két évre egyetemi tanácsot kell választani. A tagok egyharmadát adják a tanárok, egyharmadát az egyetemisták, a harmadik harmadot pedig a közigazgatási és technikai személyzet. A tanácsnak 9 bizottsága lenne. Az egyetem élén két évre választott doyen állna. Ezenkívül minden egyes karon még külön tanácsot is kell választani.

Az oktatás reformjának elképzelését hadd illusztrálja az orvostanhallgatók javaslata. Szerintük az orvosi fakultáson hét évig tartana az oktatás. Három részre oszlana. Az első rész mindössze egy évig tart, azzal, hogy ekkor sajátítják el a legszükségesebb elméleti alapokat. A második szakaszban már gyakorlati oktatásban részesülnek a kór-

házakban, azzal, hogy a harmadik szakaszban az oktatásnak ez a formája még nagyobb jelentőséget kap. A vizsgák megszűnnek. Ahhoz azonban, hogy valaki az oktatás egyik szakaszából a másikba léphessen és végül az egyetemet befejezhesse, megfelelő tudásról kell tanubizonyítást tennie. A Sorbonne-on készített javaslat is a hagyományos vizsgák helyett a tudás egész éven át tartó ellenőrzését szorgalmazza. A pszichológusok szintén három szakaszban képzelik el az egyetemi oktatást, azzal, hogy a harmadik szakaszban már gyakorlati munkát végeznének, maguk folytatnak tudományos kutatómunkát. Az irodalmi szakon követelték a latin nyelv kötelező tanulásának törlését. A történészek azt sürgették, hogy a történelemoktatásból teljesen töröljék az évszámok bemagolását, a történelmet ne kronológiai sorrendben adják elő, hanem témánként, mondjuk a forradalmak története, az imperializmus története stb., hogy ily módon a diákok jobban megérthessék a mai világot.

Ezek voltak a követelések és javaslatok. Hiba lenne azonban ennek alapján az egész diákmozgalmat az egyetem válságával magyarázni. Legelőször is számolni kell azzal, hogy az oktatás megreformálását nemcsak az egyetemisták követelték, hanem a középiskolások is. A forradalmi napok kiadványai közül gyűjteményemben van egy középiskolás újság is, az *Entrée Libre*, a Chaptal nevű párizsi gimnázium diákjai adták ki. Hadd idézzük belőle: „A tantárgyak elválasztása egymástól, az önmagáért való ismétlés, egyes hagyományok maradi és érthetetlen formalizmusa, a sok vizsga mesterséges jellege, az ellenőrzés és az osztályozás rendszere, mindez a fegyelmi megtorlásokkal párosulva elszegényíti és leigázza a diák személyiségét.” A középiskolás diákok is az öngazgatás bizonyos formáinak létrehozásáért szálltak síkra. A már idézett lap szerint az iskolát irányító igazgató tanácsnak hivatalból tagja lenne az igazgatóság két tagja, ezenkívül nyolc tagot választanának, ebből kettő tanár, kettő diák, kettő szülő, kettő pedig a gimnázium közelében levő gyárak vagy társadalmi intézmények képviselője. A párizsi IV. Henrik gimnáziumban, amelyet a diákok legtovább tartottak megszállva, még messzebbmenő követelésekkel álltak elő. Szerintük a diákoknak egész nap az iskolában kell lenniük. Az oktatás 9 órakor kezdődik, déltől 14-ig szünet, s utána 16 óráig tart. Ez idő alatt azonban a diákok nemcsak a tantárgyakkal foglalkoznának, hanem sporttal, kulturális tevékenységgel is, színdarabokat adnának elő, irodalmi műveiket olvasnák fel, filmeket mutatnának be stb.

Amellett, hogy a középiskolások megmozdulását is figyelembe vesszük, számolni kell azzal, hogy a diákok követelésének elfogadása a tekintélyek olyan devalválását jelentette volna, amelyet a meglévő társadalmi szerkezet nem bír el. Nem véletlen, hogy Raymond Aron, Franciaország határain kívül is ismert egyetemi tanár, a jobboldali *Le Figaro* hasábjain olyan dühödten kelt ezeknek a tekintélyeknek a védelmére. Többek között ezt írta: „Elképzелhetetlen, hogy az egyetemisták ilyen vagy olyan formában beleszólnak az oktatásba, elképzелhetetlen, hogy ilyen vagy olyan formában beleszólnak a vizsgáztatás módjába, és elképzелhetetlen, hogy a tanárok képviselőit a különféle bizottságokba az a közgyűlés választja, amelyben az egyetemisták és az adminisztratív személyzet delegátusai ülnek.” Ő mutatott rá arra is, hogy az egyetemista követelések megvalósítása elképzелhetetlen a meg-

lévő társadalmi keretben. „Hogyan képzelik el a forradalmárok, hogy a burzsoá állam pénzel majd egy kubai típusú egyetemet?” — tette fel a kérdést.

2.

A francia eseményeket tehát nem lehet egyszerűen az egyetem váltságával magyarázni, még ha el is fogadjuk, hogy az egyetemisták elégedetlenségének lényeges, talán legközvetlenebb, legdöntőbb forrása volt az oktatás egész rendszerének elavultsága, és mozgalmuk úgy indult, mint a megcsontosodott egyetemi tekintélyek elleni lázadás. Segítségül kell tehát hívnunk a másik tételt is, amely szerint a mozgalom oka a fogyasztói társadalom elleni lázadás, azt jelenti, hogy a munkásosztály már nem a legfontosabb forradalmi erő, a forradalmi átalakulás igazi hordozója az aktív kisebbség, az egyetemisták, akik először is az egész mozgalom ideológiáját adják meg, és ezenfelül a tömegekkel egybeolvadt, azokat irányító régi, aktív, tudatos kisebbségtől eltérően önmagukban is a legaktívabb forradalmi erőt jelentik, amelyhez a többi forradalmi erő csak később csatlakozik.

Hogyan olvad be az egyed a társadalomba, hogyan teszik a szabályok és tabuk, a nevelés és megszokás, az önként vállalt kötelezettségek és az állami kényszer „hasznos polgárrá” — ez a társadalmi mechanizmus legbonyolultabb kérdése. Minden erőszak hatástalan, hisz az ember mindig vállalhatja az öngyilkosságot. Miért nem lesz öngyilkos, inkább vállalja a rabszolgaságot, a jobbagység kiszolgáltatottságát, a 14—16 óra munkát a legnyomorúságosabb körülmények között a kapitalizmus kezdeti fokán? Mikor tagadja meg, hogy tovább túrjon, mikor teszi kockára a biztos rosszat, a bizonytalan jobb érdekében? Történelmi példák mutatják, hogy az elégedetlenség még nem elég, és az elégedetlenség sem akkor éri el csúcát, amikor a helyzet a legrosszabb. Amikor a többség nem hajlandó vállalni — ez a forradalom, mert nincs olyan rendszer, amely a többség komolyan és őszintén — az öngyilkossáig — vállalt aktív vagy akár passzív ellenállásával szemben is fennmaradhatna. Utána egy magasabb szinten ismét helyreáll a kötelezettségek, szabályok és tilalmak rendje, mert élni kell, az élethez pedig dolgozni kell, és arra van szükség, hogy az ember beleilleszkedjen bizonyos keretekbe, vállaljon bizonyos kötelezettségeket.

A társadalmi mechanizmus mindeddig kisebb-nagyobb megrázkódásokkal zavartalanul működött. Az anyagi jólétnek és a társadalmi életnek egy bizonyos fokára volt szükség ahhoz, hogy egyáltalán megszülethessen a gondolat: az ember elvetheti a munkát, a kötelezettségeket. A második világháború utáni egzisztencialistáktól a mai hippy-kig számos fokozata van ennek az életérzésnek. A mi szempontunkból még ennél is jelentősebb, hogy ennek az életérzésnek Marx és Freud egyesítéséből megszületett az elmélete is, amely megakadályozza, hogy az egyszerűen tagadás, a társadalommal való szembefordulás legyen; amely lehetővé teszi, hogy a jövő társadalmának víziója a forradalmi átalakulás erejévé tegye. Marx létrehozta a világ megváltoztatásának elméletét, Freud az élet megváltoztatását — mondják ennek az elméletnek a hívei. Marx bebizonyította, hogy a világ nem örök érvényű és megváltoztathatatlan. Freud feltette a kérdést: megéri-e? Az ember az

ösztönök, a szexualitás, az élvezetek vágyának lefojtásával teremtett civilizációt, de nem volt-e túl nagy az ár? Egyesíteni kell a kettőt: nem elég megváltoztatni a társadalmat, meg kell változtatni a tudatot is, az embert fel kell szabadítani a tabuk alól, a jövő társadalmá nem pusztán új termelési és elosztási viszony, hanem boldog, szabad ember is.

Persze nincs, nem volt és nem is lehet a világnak olyan mozgalma, amelynek minden tagja egyformán következetesen végiggondolja, kerek egészbe foglalja a mozgalmat irányító elméletet. A diákmozgalomban is sokan csak a szexuális szabadság hirdetését, a tabuk és tilalmak elleni harcot, a „tilos megtiltani” jelszót látták az elméletben. A vezetők talán már tudatosabban megfogalmazták a tételüket, mint Cohn-Bendit, amikor a tudat átalakításáról beszélt, vagy Olivier Castro, aki megállapította, hogy ők nemcsak a világot akarják átalakítani, hanem meg akarják változtatni az életet is. És ott van a mozgalom filozófusa, Marcuse, akinél logikusan felépített rendszerbe olvadnak a gondolatok: „A munka elidegenülése majdnem teljes. A sorozatgyártás mechanikája, az irodai rutin, a vásárlás és eladás szertartása megszakít minden kapcsolatot az emberi lehetőségekkel. A munkaviszony nagymértékben olyan emberek közötti viszonyá vált, akiket a tudományos irányítás és a hatékonyság szakértői tárgyként kezelnek. Igaz, hogy a konkurrencia, amely még mindig érvényesül, megkövetel bizonyos fokú individualitást és spontaneitást, ezek az erények azonban annyira felszínesekké és illuzórikusakká váltak, mint az a konkurrencia, amelyhez tartoznak. Az individualitás valójában csak névleg látezik, mint a típusok bemutatásának sajátos formája (vamp, háziasszony, férfi, karrierista, harcoló fiatal pár), éppúgy, mint ahogy a konkurrencia a termelésben előre megszabott eltérése szűkíti le az apróságokat is, még a burkolatot, a szagot, a szint is. Az illuzórikus felszín alatt a munka és a hozzá tartozó rekreáció egész világa az élő és élettelen tárgyak rendszerévé lett, amely egészében alá van rendelve az adminisztrációnak. Az emberi egzisztencia ebben a világban csak pusztán nyersanyag, tárgy, anyag, amelynek nincs önmagában mozgatóereje. Ez a megcsontosodott helyzet hat az ösztönökre, azok megnyilatkozási formáira és mozgatóira is.”

Biztos, hogy ennek az elméletnek megvannak a maga fogyatékoságai és ellentmondásai. A freudizmussal párosított elidegenülési elmélet ugyanis potenciózza az alapvető tévedést: nem volt egy idillikus ősállapot, amelyet az ember feláldozott a civilizáció kedvéért, vagy elveszített az elidegenülés folyamatában, miközben önmagától elidegenítette igazi emberi tulajdonságait. Már az egyoldalúan értelmezett elidegenülési elmélet sem tudja megmagyarázni, honnan vesszük, hogy az igazi ember más, ha sohasem voltak ilyen emberi erények és tulajdonságok, honnan tudjuk, hogy azok az igaziak és hogyan tudja az ember őket visszaszerezni, ugyanakkor azonban megmarad a kétely: az anyagi jólét nem hoz-e állati vegetálást, ahelyett, hogy az elképzelt magasabb rendű emberi tulajdonságokat bontakoztatná ki? A szexualitás lefojtásával párosult elmélet pedig még alapvető tényekkel sem számol: a fajfenntartástól függetlenített szexualitás — élvezet az élvezetért — a társadalom műve, tehát nem volt mit lefojtani a társadalomban élés kedvéért, és hogyan párosulhat a terjedő szexuális szabadság a modern világ fokozottabb elidegenülésével? Ezenfelül ebben az

elméletben további ellentmondásként jelentkeznek a munkához, a technikához és a jóléthez való viszony. Az embernek a munkától való megszabadításának elmélete ugyanis éppen azt hagyja figyelmen kívül, hogy az ember mindent a munkával teremtett, kérdés tehát, lehetséges-e egyáltalán ember munka nélkül. Az elmélet mint egész pedig kifejezetten vagy burkoltan annyi technika- és jólétellenességet tartalmaz magában, hogy nem tudja megfejtetni az igazi problémát: hogyan vezet a technika és az anyagi jólét a jövő világához?

Mindettől függetlenül ez az elmélet rendkívül alkalmas arra, hogy az új forradalom ideológiája legyen. A „hivatalos” marxizmus ugyanis nagy mértékben elveszítette ezt a képességet. Legelőször is azzal, hogy késik válasza az évtizedes kételyre: megoldhatja-e a szocializmus az ember problémáját, és hogyan oldja meg. A kételyt a sztalinizmus alakította ki — a szocializmus nevében borzalmas gonosztetteket követtek el az ember ellen. A késés pedig abban van, hogy a kelet-európai szocialista országok habozva, lassan, felemás intézkedésekkel dolgoznak azon, hogy helyreállítsák a szocializmusba vetett hitet, amelyet a sztalinizmus megingatott. Továbbá azzal, hogy továbbra is sablonokban gondolkodik — a Francia KP idegenkedett a forradalmi helyzettől, nem tudta azt kihasználni, sőt inkább a mozgalom lecsitítása mellett volt, mert tartotta magát Thoreznek 1936-ban felállított sémájához, mely szerint a forradalmi helyzet csak akkor áll elő, ha létrejön a munkásosztály és a parasztság szövetsége. Vagy például a „hivatalos” marxizmus még mindig a tulajdonviszonyok megváltoztatásában látja a lényegét, holott a sztalinizmus példája azt mutatta, hogy ez nem elég, a modern kapitalizmus pedig már rég megbontotta a hagyományos tulajdonviszonyokat. Nem is szólva arról, hogy ez a marxizmus még mindig nem fogadta el az öngazgatás követelését, és ezzel képtelenné vált a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásra. Végül a „hivatalos” marxizmus képtelenné vált arra, hogy a forradalmi átalakulás elmélete legyen, hisz nagy demokratikus vívmányként elfogadta azt a tételt, hogy a kapitalizmus békésen is átnőhet a szocializmusba, ami elhomályosítja a kapitalizmus és szocializmus közötti különbséget, és egyben képtelenné teszi a pártot arra, hogy koncepciói, jelszavai legyenek, amikor a forradalmi átalakulásra lehetőség nyílik.

Márpedig az ember tudatos lény, mielőtt tenne valamit, gondolkodik; lázadni is csak akkor tud, amikor már tudja, hiszi, hogy változtathat a helyzeten, van egy elképzelése arról, hogyan változtathat. Az egyetemista megmozdulások éppen azt mutatják, hogy a hivatalos marxizmussal szembeállított elmélet ilyen tudatot formáló tényezővé vált, elsősorban azzal, hogy megvan a válasza a kérdésekre. Honnan van az, hogy a szocializmus nem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket? A „hivatalos” marxizmus szempontjából már magának a kérdésnek felvetése is eretnokség. A kérdés azonban azzal nem szűnik meg, hogy nem vetjük föl. A kérdés van, és választ kell rá keresni. A diákmozgalmakat befolyásoló elmélet szerint a szocializmus azért nem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket, mert minden erőt a termelőerők fejlesztésére összpontosított, mert azt hitte, elegendő megváltoztatni a hatalom jellegét, felszámolni a magántulajdont, mert komolyan vette Lenin jelszavát: a szocializmus = szovjet hatalom + villamosítás; közben elfeledkezett a mindennél lényegesebből, az emberről, aki azzal még nem lesz boldog, hogy a termelőerők fejlesztése során eléri a fej-

lett kapitalista országok színvonalát, hisz ott is boldogtalanok az emberek. Az ember helyét kell megváltoztatni, és itt a lényeg nem az állami tervezésen van — a francia gazdaság a magántulajdon ellenére majdnem annyira államilag kötött, mint valamelyik kelet-európai ország gazdasága —, nem a tulajdonviszonyokban, hisz a kapitalizmus maga szüntette meg a klasszikus magántulajdont és tünteti el mind teljesebben annak utolsó maradványait is, olyannyira, hogy a nagy vállalatokat irányító bürokráciának több beleszólása van, mint a tulajdonjog névleges hordozóinak. Annak kell véget vetni, hogy az embernek nincs beleszólása a sorsába, az ellen kell fellázadni, hogy az állami, politikai, párt, gazdasági és ki tudja még milyen apparátus „manipuláljon” vele.

Ebből adódik a felelet a két másik kérdésre is. Honnan a növekvő elégedetlenség, amelynek romboló ereje mindjobban feszegeti a fennálló kereteket? Az ember mindjobban belekeveredik a fejlett ipari társadalom ellentmondásaiba. A növekvő jólét és a növekvő szabad idő nem oldja meg problémáját, nem teszi boldoggá, hanem csak tudatosítja nála az új elégedetlenséget, az új szorongásokat. A bizonytalanság, az agyonhajszoltság és a kiszolgáltatottság — az Állam, a Gazdaság, a Törvények, a Szórakozás és egyéb, vak, befolyásolhatatlan, még inádkozással sem befolyásolható, hatalmaknak való kiszolgáltatottság — érzése lesz rajta úrrá. Alkoholban, kábítószerekben, szexuális kicsapongásban, az eltunyulás különféle formáiban keres kiutat, vagy pedig felhalmozódik benne az elégedetlenség, amely csak a kirobbanás útját, a lázadás lehetőségét keresi. Ezért kell neki célt adni: létre lehet hozni egy szabadabb társadalmat, amelyben a társadalmi gépezet üzemben tartásának érdekében nem kell lefojtatni azt, hogy az ember élni akar, élvezni akarja az életet, örülni akar az életnek, amelyben a társadalom áll az ember szolgálatában, nem pedig az ember a társadalomében.

Ki fogja megteremtteni ezt a társadalmat? Nem a munkásosztály, hisz az nem harcol a társadalom ellen, hanem egyenrangúban akar bekapcsolódni ebbe a társadalomba, nagyobb mértékben akar részesedni a jólétből, holott a fejlett ipari társadalomnak az igazi problémája, hogy a jólét még nem elég a boldogsághoz. Marad az ifjúság általában, s külön az egyetemisták. Az ifjúság, mert még nem alkalmazkodott, nem olvadt, nem törődött véglegesen bele az elgépiesedett, az ember számára ügyszólván semmilyen teret nem hagyó társadalmi keretbe. Különösen az egyetemisták, mert társadalmi helyzetük függetlenséget tesz lehetővé, őket még nem kapta el a gépszíj, még nem álltak bele a taposómalomba, anyagi függetlenségük tehát megadja a gazdasági alapot arra, hogy olyan kritikusan nézzék a társadalmat, amilyen kritikusan a dolgozók, a társadalomban elfoglalt helyük alapján fizetettek — sem a munkások, sem a bürokraták, mindegy, hogy szakszervezeti, párt- vagy állami bürokráciáról van szó — sohasem tudják látni. Ráadásul az a foglalkozásuk, hogy eszmékkal foglalkozzanak, eszmékkal ismerkedjenek meg, s azok hatására kialakítsák a saját eszméiket. Egyszóval társadalmi helyzetük olyan, hogy az eszmék körében élnek és ez meg fiatalságuk lehetővé teszi, hogy komolyan, szó szerint vegyék az elméletet, amire a társadalomba ilyen vagy olyan formában beilleszkedők már nem képesek, mert a hétköznapok kisebb-nagyobb megalkuvásai szólammá vagy legjobb esetben felszínes, végig

nem gondolt, a mindennapokat csak kis mértékben befolyásoló tényezőkké teszik az eszméket.

Az aktív kisebbséget adják tehát az egyetemisták, a fiatalok, azzal, hogy a hétköznapiok fékező hatása nélkül jobban átérzik azt az elégedetlenséget, amelyet a fejlett ipari társadalom hoz létre, következetesen, minden más zavaró elemtől mentesen az elégedetlenség leglényegesebb forrásaira — az öngazgatás és az emberi bekapcsolódás hiányára — koncentrálódhatnak (amikor a munkásosztály harca a legjobb esetben is kettős: egyszerre irányul a fejlett ipari társadalomba olvadásért és a fejlett ipari társadalom ellen), komolyan vehetik azokat az eszméket, amelyeket a kapitalista társadalom kritikája Marxtól a „hivatalos” marxizmussal való szembehelyezkedés különböző formáin, Trockijon stb. át Maoig vagy Marcuse-ig létrehozott, és minden lefojtástól mentesen hihetnek a szabad, boldog ember holnapi társadalmában. Ennek az aktív kisebbségnek kell a forradalomhoz robbanóerőt adni, amely felszínre hozza a tömegekben rejlő elégedetlenséget és megváltoztatja a társadalmat, nemcsak a tulajdonviszonyokat, hanem az igazgatás módjától a tudatig mindent, ami a múlthoz fűz, hogy ne csak a világot változtassa meg, hanem átalakítsa az életet is.

3.

Az eddigi fejtegetés már világossá tette, hogy az egész világon végigsöprő diákmegmozdulásokban nemcsak az egyetem vagy szélesebb alapról nézve a közoktatás válságát látjuk, pontosabban az egyetem válsága is csak terméke annak, hogy az ember kezdi magát rosszul érezni az általa teremtett mesterséges, az utóbbi évtizedek alatt elgépiesedett világban, de nem akar visszatérni a technika fejlettségének egy kezdetlegesebb fokára — mint ahogy a sokfajta technikaellenes irányzat közül egyesek, közvetve vagy közvetlenül, tudatosan vagy kiolvashatóan sugallják —, hanem létre akar hozni egy társadalmat, amely a technika fejlettségének legmagasabb fokán is az ember és nem a gépek, az emberrel manipuláló apparátus világa. De miként vélekedjünk az aktív kisebbség forradalmának tételéről? Kétségtelen, hogy ez az elmélet a modern ipari társadalom körülményei közül nőtt ki. Önmagába olvasztja az elgépiesedés elleni romantikus lázadást, a kapitalizmussal szembeni ellenállást, a jövő társadalmának évszázadok óta melengedett vágyát, a fejlett ipari társadalom szülte új elégedetlenségeket, még azt is, hogy a mai szocialista társadalmak nem tudnak megbirkózni az öntudat és a jólét dilemmájával, a „frizsider szocializmus” és a kínai kulturális forradalom hamis végételével. Tehát ez az elmélet mindenképpen mai problémákra keresi a választ.

Időszerűségét fokozza még két körülmény. A nyugat-európai kommunista pártok hosszú vita után végre elfogadták azt a tételt, hogy a kapitalizmus békésen is átnőhet a szocializmusba. Ezzel a kommunista pártok a meglévő társadalom részévé váltak, nem a vele való szembenállásban, hanem azon belül akarják elérni céljaikat, olyannyira, hogy siketekké és vakokká váltak még a tényleges forradalmi helyzetekkel szemben is — a francia „májusi forradalom” fő problémája éppen az volt, hogy a KP nem tudott jelszót, koncepciót adni, annyira váratlanul érte a kialakult forradalmi helyzet. A világszerte érlelődő elégedetlen-

ségnek viszont tudatos elméletre van szüksége. Ezért olvadt a forradalmi harc új elméletébe mindaz, amit a „hivatalos” marxizmus elvetett, Trockijtól Maoig vagy Marcuse-ig. Az új elmélet kibontakozását megkönnyítette, hogy magába olvasztotta korunk egyik legidősebb követelését, az öngazgatást, amelyet a hivatalos baloldal — a kommunista pártok és a befolyásuk alatt álló szakszervezetek — még mindig nem fogadtak el.

Az aktív kisebbség forradalmának elmélete tehát nemcsak időszzerű és hatékony, hanem mindenképpen napjaink problémáiból nő ki, jobban alkalmazkodik a megváltozott világhoz, mint sok megmerevedett, a változásokkal nem számoló elmélet. Az is nagyon relatív, hogy tényleg kisebbségről van-e szó. Az a folyóirat, melyet Marx „felforgató eszméi” miatt betiltottak, 700 példányban jelent meg. Ez a mai elmélet több forrásból és sokkal több példányszámban terjed. Ma egy-egy nyugat-európai városnak 40—60 ezer egyetemistája van, Marx korában jó, ha ennyi munkása volt, és még ma is ritkaság az a nagyüzem, amely annyi munkást hoz össze egy rakásra, nem is szólva arról, hogy a munkásokat mindig befolyásolta és befolyásolja, hogy az asszonyra, a gyerekekre, a hamarosan esedékes részletekre is gondolniuk kell —, az egyetemistákat viszont semmi, de semmi sem vonja el a harctól. Harcuk erejét növeli az is, hogy velük szemben egyetlen rendszer sem mer olyan fékevesztett erőszakot alkalmazni, mint amilyent a történelem során a munkás- vagy parasztmegmozdulások vérbefojtására alkalmaztak. De hogyan befolyásolná az erőszakra parancsot adó kormányt az, hogy ezzel okvetlenül maga ellen hangolja az egész közvéleményt? És hogyan befolyásolná az erőszakra parancsokat kapó rendőrt az, hogy holnap minden valószínűség szerint azokból lesz a belügyminiszter, akik ellen most ő fölvonul?

Ezek a tények, eddig világos a helyzet. Ezen túlmenően azonban már csak kérdőjelek vannak. A „májusi forradalom” nem győzött, tehát a válaszokat sem adta meg ezekre a kérdésekre. Tapasztalatainak feldolgozása is csak részben vihet közelebb bennünket a válaszhoz, amelyet csak a jövő adhat meg. A tapasztalatok feldolgozása okvetlenül meggyőzhet bennünket arról, hogy a jövő társadalmának harcai az öngazgatás kérdése körül folynak le. Minél előbb alkalmazkodnak ehhez a tényhez a kommunista pártok, minél gyökeresebben tudnak megszabadulni minden sablontól, elavult szabálytól, annál könnyebben dől el ez a harc az öngazgató szocializmus javára, és minél előbb ismerjük fel, hogy ezért a szocializmusért a világ minden országában meg kell harcolni — és a mi példánk azt mutatja, hogy ebben a harcban nincs is végső győzelem, hanem új fokon, egy lépéssel tovább a harc ismét felújul —, annál gyorsabb és teljesebb lesz a győzelem. A „májusi forradalom” tapasztalatai itt nagy segítséget nyújthatnak.

Végül, íme a sok közül három kérdéscsoport, amelyre csak a jövő adja majd meg a választ. 1) Hogyan változik meg a társadalom? Lehetséges-e, hogy egyetlen út van — a békés, akár abban a formában, ahogy a Francia KP elképzeli — a kommunisták bevonásával baloldali kormány alakul — akár úgy, hogy De Gaulle a kapitalizmust átviszi a „participáció társadalmába”, akár úgy, hogy a diákmozgalom egyes teoretikusai által „autoritatív” nevezett szocializmus átnő öngazgatású szocializmussá? Vagy pedig a világ minden eddigénél nagyobb forradalom előtt áll, amelyhez az elmaradott országok nyomora, a la-

kosság-szaporodás támasztotta problémák és a fejlett ipari társadalommal — mindegy hogy kapitalizmus vagy szocializmus? — szembeni elégedetlenség egyformán adja a robbanóerőt, a szabad, boldog ember holnapi társadalma pedig a célt?

2) Ki és mi lesz ennek a forradalomnak a mozgatója, irányítója, tudatos zászlóvivője? Az anarchizmus terjedése nem azt bizonyítja-e, hogy a hagyományos forradalmi erők erre már alkalmatlanok, mint ahogy Lenin figyelmeztetett az októberi napokban: ha a bolsevikok elszalasztják a hatalom átvételének alkalmát, akkor az anarchisztikus irányzatok erősödnek? A társadalomba beolvadó kommunista pártokkal szemben nem alakulnak-e ki a társadalom elleni harc szervezetei, mint ahogy a szociáldemokratákkal szemben létrejöttek a kommunista pártok? A kisezer diákszervezet nem ennek az új erőnek a csirája-e? A revizionizmus vádja a kommunista pártokkal szemben nem hozza-e létre az új forradalmi erőt, mint ahogy a szociáldemokraták revizionizmusával való szembefordulás az új szervezkedés forrása lett?

3) Hogyan alakul a forradalom és a hétköznapok közötti viszony az új körülmények között? A hétköznapokba beolvadás nem fojtja-e el a forradalmat? Hogyan lehet ezt a forradalmat megmenteni? A tömegek vonalán pedig: az a tény, hogy Párizsban majd egymillió ember tüntetett De Gaulle mellett mindössze néhány nappal azután, hogy majd egymillió tüntetett ellene, nem mutatja-e azt, hogy a modern ember annyira rabja lett mindennapos kényelmének — metrójának, újságjának, cigarettájának —, hogy képtelen vállalni a forradalmi ki-zökkenést a megszokottságból?

Így sorolhatnánk a kérdéseket, hisz a májusi forradalom legfőbb eredménye éppen az, hogy rengeteg megválaszoltnak hitt kérdést vetett ismét föl, számos elismert tétel után tett kérdőjelet, és sok minden felülvizsgálását sürgeti. Ez teszi történelmi jelentőségűvé. A válaszokat azonban a jövőre bízza.